

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Dochody gospodarstw rolnych i sposoby ich pomiaru

Dr inż. Joanna Pawłowska-Tyszko
Dr inż. Michał Soliwoda
Dr inż. Irena Augustyńska

Publikacja została opracowana w ramach realizacji zadania dotacji celowej MRiRW „Prowadzenie działalności upowszechnieniowej, prowadzenie współpracy i wymiana wiedzy z praktyką w ramach systemu AKIS” w 2024 roku

Warszawa , grudzień 2024 rok

AKIS

Dochody gospodarstw rolnych i sposoby ich pomiaru

Dr inż. Joanna Pawłowska-Tyszko

Dr inż. Michał Soliwoda

Dr inż. Irena Augustyńska

Red. dr hab. Agnieszka Wrzochalska, prof. IERiGŻ-PIB

Publikacja została opracowana w ramach realizacji zadania dotacji celowej MRiRW „*Prowadzenie działalności upowszechnieniowej, prowadzenie współpracy i wymiana wiedzy z praktyką w ramach systemu AKIS*” w 2024 roku.

Spis treści

	Str.
1. Dochód, jego istota i znaczenie gospodarcze	3
2. Pojęcie dochodu w rolnictwie	6
3. Kategorie dochodów w rolnictwie	9
4. Wybrane metody liczenia dochodów ludności rolniczej	16
5. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego	22
6. Dochód z rolniczej działalności produkcyjnej (np. z pszenicy ozimej, żywca wieprzowego)	24
Literatura	29

1. Dochód, jego istota i znaczenie gospodarcze

Dochody gospodarstw rolnych stanowią istotę gospodarstwa rolnego, a dążenie do ich maksymalizacji pozostaje głównym celem rolnika¹. Ich poziom determinuje zarówno warunki bytu rodziny rolniczej, jak też możliwości dalszego rozwoju gospodarstwa². Z powyższego wynika, że dochody ludności rolniczej wykorzystywane są zarówno w działalności osobistej rolnika, jak i operacyjnej gospodarstwa. Rodzi to problem podziału dochodu na część inwestycyjną (odtworzeniową) oraz konsumpcyjną (oszczędnościową). Sytuacja ta jest wynikiem specyfiki rolnictwa, która znalazła swój wyraz w mnogości kategorii ekonomicznych opisujących dochody rolnicze bądź sytuację dochodową rolnictwa³. Mnogość mierników dochodowych w rolnictwie komplikuje pomiar dochodowości gospodarstw rolnych. Problem ten jest wynikiem braku jednego, zasadniczego źródła danych, na podstawie którego można ustalić jednolity dochód rolniczy. Obecnie dostępne są cztery źródła danych, na podstawie których ustala się dochody rolników, są to: rachunki narodowe, rachunek ekonomiczny dla sektora rolnego, budżety gospodarstw domowych oraz rachunkowość rolna. Jak podaje J. St. Zegar „każde z tych źródeł dostarcza informacji, jednakże o różnych kategoriach dochodów”⁴. Ta różnorodność źródeł danych stwarza chaos pojęciowy i prowadzi do stosowania różnych metod i sposobów obliczania dochodów rolniczych. Przyczyn tego stanu należy upatrywać w braku spójnej i obowiązkowej ewidencji kosztów i przychodów w rolnictwie, która pozwoliłaby na ujednolicenie metodologii dochodowości gospodarstw rolnych.

Nie ma takiej dziedziny życia ludności, na którą nie oddziaływałyby dochody. Dochody wpływają bowiem na skłonność ludności do kontynuowania dotychczasowego trybu życia, podnoszenia standardu stopy życiowej czy też poszukiwania nowych źródeł zarobkowania. Dochody są więc nie tylko skutkiem, ale i przyczyną wielu zjawisk zachodzących w gospodarce. Są one najbardziej syntetycznym wskaźnikiem wynikowym i miernikiem poziomu życia ludności.

¹ F. Tomczak, *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 2005.

² A. Wiatrak, *Sytuacja dochodowa polskiego rolnictwa w latach dziewięćdziesiątych* [w:] *Transformacja rolnictwa polskiego i ukraińskiego w latach 90*. Wyd. Wieś Jutra, Warszawa 2002.

³ J. St. Zegar, *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, Wyd. IERiGŻ PIB, Warszawa 2008, s. 39.

⁴ J. St. Zegar, *Raport pt. Dochody rolników po akcesji do Unii Europejskiej*, *Realia i co dalej* nr 3(06)2008, Wyd. Fundacja Rozwoju, Warszawa 2008, s. 2.

W literaturze przedmiotu nie ma zgodności w kwestii terminologii dochodu. Definicji tej można przypisać wiele znaczeń i każde z nich może być poprawne w określonym kontekście. To, w jaki sposób zostaną one zdefiniowane, ma istotny wpływ na wyniki analizy i porównań w różnych grupach społeczno-zawodowych.

Zakres pojęcia „dochód” jest trudny do ustalenia. Stanowi on bowiem jeden z wielu mierników efektów działalności gospodarczej i nie jest możliwa jego obiektywna, jednolita interpretacja⁵.

Szerokie pojęcie dochodu, odnoszące się do wszystkich jednostek gospodarczych zaprezentowano w Encyklopedii Ekonomiczno-Rolniczej. Dochód definiowany jest tam jako „suma pożytków (dóbr i usług) ujętych z reguły wartościowo, którą uzyskuje osoba fizyczna lub prawna, rodzina, państwo czy wreszcie całe społeczeństwo w określonym czasie. Inaczej można by powiedzieć, że jest to każde ujęte wartościowo powiększenie stanu posiadania”⁶. Oznacza to, że dochód stanowi przyrost wartości, rozumiany jako różnica między przychodami ze sprzedaży wytworzonych produktów (usług) a kosztami ponoszonymi w trakcie ich uzyskiwania. Dochód stanowi więc nową wartość (różną od produkcji)⁷ powstałą w procesie produkcyjnym. Jego wielkość zależy przede wszystkim od rozmiarów przychodów ze sprzedaży oraz poziomu kosztów. Obie te wielkości są kształtowane przez szereg różnych czynników, do których zaliczyć należy m.in.: poziom i strukturę produkcji, ceny zbytu, poziom i strukturę nakładów materialnych i niematerialnych, ceny zakupu surowców. R. Wierzba zauważa, że część czynników kształtujących koszty i przychody ma charakter powszechny (np. wielkość i struktura produkcji, poziom kosztów), część natomiast to czynniki specyficzne, występujące tylko w niektórych branżach lub w jednej branży (np. warunki klimatyczne, jakość gleb)⁸.

Powyższe definicje odwołują się do niematerialnej postaci dochodu wyrażonej w jednostkach pieniężnych. J. St. Zegar, definiując dochód, zwraca uwagę nie tylko na jego pieniężny charakter, ale przede wszystkim jego

⁵ M. Poszwa, Zarządzanie ryzykiem podatkowym [W:] Nowak E (red. nauk.), *Rachunkowość w zarządzaniu ryzykiem w przedsiębiorstwie*, PWE Warszawa 2010, s. 283.

⁶ *Encyklopedia Ekonomiczno-Rolnicza*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1984.

⁷ M. Urban, *Ekonomia i organizacja gospodarstw rolnych*, PWN, Warszawa 1982, s. 281.

⁸ R. Wierzba, *Finanse przedsiębiorstw rolnych*, PWE, Warszawa 1988, s. 46.

przeznaczenie. Według niego dochodem jest suma pieniędzy, którą można przeznaczyć na zaspokojenie swoich potrzeb⁹. Uważa on jednak, że definicja ta nie w pełni oddaje istotę dochodu, gdyż nie bierze pod uwagę jego wielowymiarowości (dochód pieniężny i niepieniężny, materialny i niematerialny), która zwiększa jego złożoność i utrudnia interpretację wskaźników dochodowych¹⁰.

Ta wielowymiarowość dochodu uwidacznia się również poprzez różnorodności form prawnych działalności gospodarczych, które wymuszają określony sposób ewidencji przychodów i kosztów dla celów rozliczeniowo-finansowych. Konsekwencją przyjętych zasad są więc różne definicje dochodu. I tak dla niektórych grup podmiotów obowiązują definicje dochodu określone wprost przepisami prawa podatkowego (np. dochód osobisty do opodatkowania), dla innych prawa bilansowego (dochód księgowy). Równoległe obowiązywanie prawa bilansowego i podatkowego znajduje więc swoje odzwierciedlenie w dwóch kategoriach wyników:

- wyniku rachunkowym brutto (dochodu księgowego), czyli wyniku przed opodatkowaniem, ustalonym zgodnie z zasadami prawa bilansowego,
- wyniku podatkowym (dochodu podatkowego) ustalonym zgodnie z zasadami prawa podatkowego¹¹.

Istnienie tych dwóch kategorii dochodowych to wynik stosowania przez prawo podatkowe i bilansowe odmiennych zasad ustalania dochodu. Ponadto należy zauważyć, że stosowanie zasad wynikających z ustawy o rachunkowości służy do ustalenia dochodu z działalności gospodarczej dla celów kontrolno-finansowych. W przypadku regulacji podatkowych dochód ustalany jest wyłącznie w celu ustalenia wysokości obciążenia podatkowego. Dla celów podatkowych w przypadku osób fizycznych dochodem jest nadwyżka sumy przychodów z określonych źródeł nad kosztami ich uzyskania w roku podatkowym. W przypadku osób prawnych nie występuje kategoria źródeł przychodów. Zatem dochodem jest nadwyżka przychodów nad kosztami ich uzyskania osiągnięta z całej prowadzonej przez osobę prawną działalności w roku podatkowym¹². Podatkowe wyodrębnienie dochodów od osób fizycznych i prawnych prowadzi do pojawienia się dwóch odmiennych

⁹ J. St. Zegar, *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, Wyd. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008, s. 36.

¹⁰ Tamże.

¹¹ E. Walińska, *Rachunkowość finansowa w świetle podatku dochodowego*, Wyd. Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Warszawa 1997, s. 91.

¹² K. G. Szymański, *Rachunkowość i podatki*, Wyd. Difin, Warszawa 2000, s. 295.

interpretacyjnie kategorii dochodowych, a mianowicie zysku i dochodu. Zysk jest właściwy działalności przedsiębiorstw posiadających osobowość prawną i stanowi finansowy efekt wyodrębnionej majątkowo działalności gospodarczej. Z założenia jest kategorią czysto ekonomiczną, pozbawioną cech socjalnych. Dochód natomiast związany jest z osobą fizyczną, nieposiadającą odrębności majątkowej, która jednocześnie osiąga i wydatkuje dochody pozyskiwane z różnych źródeł. Konstrukcja ta stanowi więc syntezę nie tylko właściwości ekonomicznych, lecz również osobistych o charakterze socjalnym.

2. Pojęcie dochodu w rolnictwie

Dochody ludności rolniczej są przedmiotem zainteresowania polityki rolnej, która z kolei została wykreowana między innymi z potrzeby rozwiązania problemu dochodowego w rolnictwie¹³. Szczególne zainteresowanie dochodowością rolnictwa wynika ze specyfiki produkcji rolniczej, która wyraża się w wielu zjawiskach mających wpływ na wyniki ekonomiczne gospodarstwa¹⁴. W związku z tym dochody stanowią jeden z kluczowych parametrów sprawności sektora rolnego, a ich poziom determinuje możliwości dalszego rozwoju gospodarstwa¹⁵.

W gospodarstwach rolnych występują różne miary mające w nazwie słowo dochód. Generalnie można je podzielić na dwie grupy, z których pierwsza obejmuje mierniki dochodów odnoszące się do działalności rolniczej (wartość dodana, dochód rolniczy), zaś druga do ludności skupionej w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego (dochód osobisty, dochód ogólny, dochód rozporządzalny, dochód do dyspozycji)¹⁶. Każda z tych miar opisuje finansowy wynik działalności gospodarstwa, tzn. przychody pomniejszone o różnie grupowane wydatki lub koszty. Są to więc miary zbliżone do wyniku finansowego przedsiębiorstwa.

¹³ F. Tomczak, *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 2005.

¹⁴ Szerzej o zjawiskach kształtujących specyfikę rolnictwa w pracy J.St. Zegara, *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2008.

¹⁵ A. Wiatrak, *Sytuacja dochodowa polskiego rolnictwa w latach dziewięćdziesiątych* [w:] *Transformacja rolnictwa polskiego i ukraińskiego w latach 90.*, Wieś Jutra, Warszawa 2002.

¹⁶ J. St. Zegar, *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, Wyd. IERiGŻ PIB, Warszawa 2008, s. 41.

Dochód rolniczy jest pojęciem złożonym, zarówno pod względem interpretacyjnym, jak i metodologicznym, stąd ujmowany jest on w bardzo różny sposób¹⁷. Z. Grochowski¹⁸ podaje ogólną definicję dochodu zaproponowaną przez Gebethnera i Wolffa. Zgodnie z nią dochodem są „wszystkie wartości przybywające do gospodarstwa – czy pojedynczego, czy zbiorowego, jakim jest państwo, gmina itp. – stanowią to, co nazywamy wpływem, opuszczające zaś to gospodarstwo – rozchodem”. Pojęcie to precyzuje definicja zawarta w Encyklopedii Powszechnej, gdzie wyraźnie oddzielono dochód od przybytku. Zgodnie z nią dochód stanowi wszelki przewidziany, zaplanowany przez gospodarza wzrost majątku¹⁹. Powiększanie majątku związane jest więc z różnego rodzaju wpływami do gospodarstwa w pewnym okresie, które Gebethner i Wolff nazywali dochodem ogólnym (brutto). Po potrąceniu wszystkich kosztów produkcji, tj. wszelkich wydatków poczynionych w celach wytworzenia otrzymywany jest dochód czysty (netto). Za źródła wytworzenia uznali oni następujące czynniki: przyrodę, zasoby albo kapitał oraz pracę. Na bazie tych czynników wyróżnili trzy rodzaje dochodu czystego: rentę albo czynsz gruntowy, to jest dochód z ziemi, odsetki od zasobów (kapitału), zarobki jako wynagrodzenie pracy ludzkiej. Osobno wyróżnili zysk przedsiębiorcy, który stanowi wynagrodzenie tego, który sam kieruje gospodarstwem albo przedsiębiorstwem. Ponadto zauważyli, że w gospodarstwie może pojawić się dodatkowy rodzaj dochodu, który nazwali dochodem swobodnym.

Na bazie rozważań Gebethnera i Wolffa można rozróżnić trzy rodzaje dochodu:

- dochód ogólny (dochód brutto) nazywany również dochodem surowym²⁰; który stanowi przewidziany wzrost majątku bez względu na koszty, które spowodował;
- dochód czysty (dochód netto) powstający przez potrącenie od dochodu brutto wszelkich kosztów produkcji, które za E. Gorzelakiem można

¹⁷ R. Manteuffel, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1984, s. 69.

¹⁸ Z. Grochowski, *Szacunek dochodów ludności rolniczej z produkcji rolnej, pracy zarobkowej i innych źródeł*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 5, Warszawa 1971.

¹⁹ *Encyklopedia Powszechna*, Wydawnictwa Gutenberga, Warszawa, 1937.

²⁰ T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Wyd. III PWRiL, Warszawa 1981; E. Gorzelak, *Polityka kształtowania cen i opłacalności produkcji rolniczej*, Wieś Współczesna nr 12, Warszawa 1977.

nazwać kosztami uzyskania dochodu²¹. Jego części składowe to renta gruntowa, oprocentowanie kapitału i zysk przedsiębiorcy;

- dochód swobodny, który na bazie powyższych rozważań trudno precyzyjnie zdefiniować i wyliczyć. Wyjaśnia to pojęcie E. Gorzelak, który uważa, że jest to część dochodu czystego, która pozostaje do dyspozycji gospodarza, po odliczeniu wszelkich kosztów utrzymania jego i jego rodziny, a więc może być użyta do kapitalizacji²².

Powyższe rozważania prowadzą do sformułowania bardziej precyzyjnej definicji dochodu, którym może być przysporzenie majątku gospodarstwa, czyli zwiększenie stanu posiadania, a także nowa wartość, która może być skonsumowana²³. Definicja ta odwołuje się do dwóch podstawowych funkcji jakie spełnia dochód, a mianowicie funkcji konsumpcyjnej oraz rozwojowej (akumulacyjnej). Funkcja pierwsza określa materialne warunki bytu rodzin chłopskich i wyznacza podstawowy cel prowadzenia gospodarstwa. Druga decyduje o jego możliwościach rozwojowych. Rozpatrywanie więc dochodu w kategoriach funkcji wskazuje na dwoistość ekonomicznej natury dochodu uzyskiwanego w gospodarstwach rolnych. Wynika to z faktu, że rolnicy gospodarujący indywidualnie są równocześnie właścicielami środków produkcji i ludźmi pracy, na skutek czego następuje daleko idące sprzężenie gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym²⁴. Dodać należy, iż duża liczba rodzin rolnych uzyskuje dodatkowe dochody z pracy poza gospodarstwem rolnym²⁵. Sytuacja ta jest źródłem problemów związanych z definiowaniem i metodologią dochodów rolniczych, które mogłyby stanowić podstawę opodatkowania.

Niemniej jednak tak pojmowany dochód może stanowić punkt wyjścia do formułowania wszelkich pojęć i kategorii związanych z wynikiem finansowym

²¹ E. Gorzelak, *Polityka kształtowania cen i opłacalności produkcji rolniczej*, *Więś Współczesna* nr 12, Warszawa 1977.

²² Tamże.

²³ T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Wyd. III PWRiL, Warszawa 1981.

²⁴ E. Gorzelak, *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1990, s. 78.

²⁵ Jak podaje J. St. Zegar, w latach pięćdziesiątych działalność rolnicza stanowiła źródło utrzymania dla 73% ludności wiejskiej, praca zarobkowa poza działalnością rolniczą dla 25%, a źródła niezarobkowe dla 2%. Obecnie, w przybliżeniu, działalność rolnicza stanowi podstawowe źródło utrzymania dla 15% ludności wiejskiej, praca zarobkowa dla 46%, a źródła niezarobkowe dla 39%. Źródło: J. St. Zegar, *Dezagregacja wsi: istota i siły sprawcze*, Konferencja Naukowa pt. Dezagregacja polskiej wsi – materiały pokonferencyjne, Warszawa-Brwinów 2008, s. 8 <http://www.cbr.edu.pl/konf2008/konferencjaold2008.htm>

w gospodarstwie²⁶. Konstruując schemat tworzenia i podziału dochodów ludności rolniczej prowadzącej gospodarstwa indywidualne, należy dokonać szczegółowej analizy poszczególnych kategorii dochodowych.

3. Kategorie dochodów w rolnictwie

Kategorie dochodowe oraz sposób ich liczenia podlegają ciągłym zmianom, które są wynikiem przeobrażeń dokonujących się w gospodarce i dostosowywania się gospodarstw rolnych do nowych warunków rynkowych. Najczęściej w definiowaniu dochodów w rolnictwie ekonomiści odwołują się do dwóch zasadniczych elementów tworzących kategorię dochodu, a mianowicie opłaty pracy własnej (odpowiednik płacy roboczej) oraz wytworzonego pracą własną dochodu czystego (efekt występowania prywatnej własności ziemi i innych środków produkcji)²⁷. H. Chołaj podkreśla jednak, że pomiędzy dochodem z pracy i dochodem czystym istnieje cienka granica, gdyż ten drugi rodzaj dochodu nie zawsze jest realizowany i może występować tylko potencjalnie²⁸. Poglądy jego podziela E. Gorzelak, który uważa, że rozbieżność dochodów ludności z gospodarstw indywidualnych na te dwa rodzaje jest praktycznie niewykonalna. Dodaje on, że jest to konstrukcja sztuczna, możliwa do obliczenia tylko przy przyjęciu umownej opłaty pracy, czyli nierealnej, dowolnie wybranej²⁹. W związku z tym przy obliczaniu wyniku finansowego w rolnictwie dokonywanie tak nieostrego podziału, może prowadzić do szacunkowych, nieadekwatnych do rzeczywistych wyników. Wielu ekonomistów uważa, że dochód to wynik określonych procesów produkcyjnych (biorą w nich udział wszystkie czynniki produkcji – ziemia, praca, kapitał, zarządzanie – przyp. aut.), który najlepiej odzwierciedla produkcja czysta, gdyż jest ona najbardziej pierwotnym dochodem, źródłem wszelkich dochodów pochodzących z rolnictwa³⁰. Podobnego zdania jest C. Farkowski, który uważa,

²⁶ R. Manteuffel, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1984, s. 69.

²⁷ H. Chołaj, *Procent jako kategoria ekonomiczna w gospodarce chłopskiej*, PWE, Warszawa 1963, s. 47.

²⁸ Tamże, s. 47.

²⁹ E. Gorzelak, *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1990, s. 78.

³⁰ T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Wydanie III PWRiL, Warszawa 1981, s. 11.7.

że aby mówić o dochodzie „... należy wyjść od określenia produkcji czystej”³¹. Podobnego zdania jest wielu innych ekonomistów, m.in. R. Manteuffel, M. Rojewski, St. Stańko³².

Według E. Gorzelaka produkcja czysta w rolnictwie jest nowo wytworzoną wartością w procesie produkcji, z którą związane są bardzo ściśle dochody ludności rolniczej. Jego zdaniem, produkcja czysta stanowi tę część produkcji globalnej, która pozostaje po odjęciu od niej całości poniesionych nakładów materiałowo-pieniężnych³³, co można zaprezentować na prostym schemacie:

PRODUKCJA GLOBALNA – Nakłady materiałowo-pieniężne = PRODUKCJA CZYSTA

Produkcja czysta nazywana jest często dochodem globalnym³⁴. Produkcja czysta jest więc podstawową formą dochodu w gospodarstwach indywidualnych, w których nie istnieje opłata za pracę w postaci kosztu, a wynagrodzenie za pracę jest w nich efektem podziału dochodu globalnego wytworzonego w danym gospodarstwie³⁵. Stąd część produkcji czystej, która pozostaje do dyspozycji rolnika po opłaceniu wszelkich świadczeń do budżetu państwa i uregulowaniu zobowiązań wobec najemnej siły roboczej stanowi dochód rolniczy, będący efektem pracy rolnika i jego rodziny³⁶, co prezentuje poniższy schemat:

PRODUKCJA CZYSTA – Opłata pracy najemnej – Czynsze i procenty – Podatki i ubezpieczenia = DOCHÓD ROLNICZY

Należy zauważyć, że produkcję globalną w gospodarstwie rolnym tworzą:

- produkty obrotu wewnętrznego,
- spożycie naturalne,

³¹ C. Farkowski, *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich*, Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa 1991, s. 5.

³² R. Manteuffel, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1979.

³³ E. Gorzelak, *Dochody ludności rolniczej w Polsce w okresie 1955-1960*, PWN, Warszawa 1963, s. 291.

³⁴ R. Manteuffel, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1979.

³⁵ T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*”, Wyd. III PWRiL, Warszawa 1981, s. 117.

³⁶ C. Farkowski, *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich*, Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa 1991, s. 5.

- produkcja towarowa,
- zmiana stanu zapasów (w tym inwentarza żywego).

Sumę trzech ostatnich składników nazywa się produkcją końcową, która pomniejszona o nakłady materialne spoza rolnictwa stanowi produkcję czystą, co prezentuje poniższy schemat:

spożycie naturalne + produkcja towarowa +/- zmiana stanu zapasów = **PRODUKCJA KOŃCOWA** –

nakłady spoza gospodarstw = **PRODUKCJA CZYSTA** – świadczenia = **DOCHÓD ROLNICZY**

Wszystkie pojęcia związane z dochodem otrzymywanym w rolnictwie można sprowadzić do trzech podstawowych kategorii wynikowych. R. Manteuffel nazywa je **dochodem netto, zyskiem i dochodem rolniczym**³⁷. Kategorie te różnią się nie tylko nazwą, ale również sposobem ich ustalania, co wynika z charakteru formy prawnej jednostki, dla której są obliczane. Kategoria **dochodu netto** obliczana może być tylko w przedsiębiorstwach, w których wszyscy pracujący otrzymują wynagrodzenie za pracę. W innych wypadkach, gdy koszt pracy ustalany jest umownie, dochód ten jest wielkością szacunkową³⁸. Formą zniekształconego dochodu netto może być więc **zysk** obliczany w państwowych gospodarstwach rolnych. W ekonomice rolnictwa stosowane było również pojęcie tzw. zysku klasycznego (laurowskiego), stanowiącego różnicę dochodu czystego (netto) i oprocentowania środków produkcji (łącznie z ziemią)³⁹. W rolnictwie indywidualnym rzeczywistym, wyjściowym dochodem rolnika jest **dochód rolniczy**. W rocznikach Głównego Urzędu Statystycznego nosi on nazwę dochodu nominalnego z produkcji rolniczej. Osobną kategorią dochodu obliczaną w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych, będącą odpowiednikiem dochodu rolniczego w gospodarstwach indywidualnych jest **dochód ogólny**⁴⁰.

³⁷ R. Manteuffel, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1979.

³⁸ T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Wydanie III PWRiL, Warszawa 1978, s. 119.

³⁹ R. Manteuffel, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1979.

⁴⁰ T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Wyd. III PWRiL, Warszawa 1981, s. 119.

Na potrzeby niniejszej pracy szczegółowej analizie poddany zostanie dochód otrzymywany w indywidualnych gospodarstwach rolniczych. **Dochód rolniczy** jest kategorią ekonomiczną związaną z gospodarstwem, w którym w zasadzie nie występuje praca najemna, a pracuje użytkownik lub użytkownicy oraz ich rodziny. Oznacza to, że każda rodzina posiadająca gospodarstwo rolne pracuje wyłącznie dla siebie, a im pracuje ona efektywniej tym dochody jej powinny być wyższe. Dochody te traktowane są więc jako opłata za wykonywaną pracę i stanowią dla rodziny chłopskiej źródło utrzymania⁴¹. W związku z tym można uznać, że wszystko to, co pozostaje po odliczeniu nakładów materialnych, należnego wkładu do akumulacji społecznej i płatności na rzecz instytucji i osób trzecich⁴² nazywamy dochodem rolniczym. Według R. Manteuffla dochód rolniczy stanowi tę część produkcji globalnej czy produkcji końcowej, która pozostaje użytkownikom gospodarstw z tytułu ich pracy oraz pracy członków ich rodzin nie otrzymujących wynagrodzenia za tę pracę, a także z tytułu posiadania środków produkcji (własności gospodarstwa)⁴³. St. Mańko uważa, że dochód rolniczy jest nadwyżką, która pozostaje do dyspozycji rolnika po opłaceniu wszystkich wydatków⁴⁴.

R. Manteuffel twierdzi, że dochód z gospodarstw można osiągnąć albo zwiększając produkcję (poprzez intensyfikację), albo zmniejszając koszty (poprzez ekstensyfikację), przy czym podkreśla on, że ważną rolę odgrywa w tym procesie ryzyko przyrodnicze i ekonomiczne oraz umiejętność gospodarowania⁴⁵. Stąd dochody rolnicze wpływają na charakter reprodukcji w rolnictwie. Poprzez zwiększanie lub zmniejszanie nakładów inwestycyjnych i eksploatacyjnych na produkcję można ograniczać lub powiększać konsumpcję osobistą. W ostatecznym rachunku dochody rolnicze dzielą się na spożycie i akumulację⁴⁶.

Do potencjalnych źródeł dochodów rolniczych, które w przeważającej części przeznaczone są na spożycie należą: dochód z tytułu własności ziemi

⁴¹ C. Farkowski, *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich*, Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa 1991.

⁴² M. Rojewski, St. Stańko, T. Rychlik, *Czynniki kształtujące poziom produkcji i dochodów w rolnictwie*, PWRiL, Warszawa 1987.

⁴³ R. Manteuffel, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1979; Rychlik T., Kosieradzki M., *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Wydanie III PWRiL, Warszawa 1981.

⁴⁴ S. Mańko, *Analiza finansowa gospodarstwa rolniczego*, Praca wykonana w Zespole Pomocy Technicznej FAPA-ARMA w ramach programu P9105/0/141E, Warszawa 1995.

⁴⁵ R. Manteuffel, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa 1984.

⁴⁶ T. Rychlik, *Ekonomika Rolnictwa*, PWRiL, Warszawa 1983.

i kapitału oraz dochód z pracy. Na szczeblu gospodarstwa trudno ustalić wielkość tych dochodów, gdyż dochód rolniczy jest pojmowany jako jedna kategoria i nie ma praktycznych możliwości wydzielenia tych jego części, które pochodzą z posiadanej ziemi i kapitału, od tych, które rolnik zawdzięcza swojej pracy. Według A. Wośa w gospodarstwie chłopskim nie występuje kategoria płacy rolniczej. Dochód ma więc charakter rezydualny, co oznacza, że rolnik otrzymuje (lub nie) różnicę pomiędzy wartością produkcji a poniesionymi kosztami⁴⁷. W związku z tym dochód rolniczy stanowi nadwyżką wartości produkcji rolniczej nad kosztami jej uzyskania. Jest on miernikiem ekonomicznego wyniku podstawowej działalności indywidualnego gospodarstwa w danym okresie. Stąd dla większości gospodarstw jest celem głównym prowadzenia gospodarstwa, któremu towarzyszą z reguły cele dodatkowe, takie jak satysfakcja zawodowa, prestiż społeczny, zabezpieczenie godziwego bytu rodzinie. W kontekście tych celów stanowi on stały czynnik dynamizowania postaw zawodowych większości rolników.

Od 1926 roku do 1952 roku obliczano cztery zasadnicze kategorie dochodu: dochód społeczny, dochód czysty, dochód rolniczy i dochód ogólny. Kategorie odzwierciedlały opłatę ziemi, opłatę pracy, oprocentowanie kapitału oraz opłatę zarządzania.

W latach 1952-1955 wprowadzono kategorię produkcji globalnej, produkcji czystej, dochodu rolniczego i dochodu osobistego. W latach 90. XX wprowadzono nowe kategorie i metody obliczania dochodu dostosowane do standardów gospodarki rynkowej oraz dające wyniki porównywalne z wynikami uzyskanymi w FADN.

Należy zauważyć, że znaczna część rodzin chłopskich ma dochody pochodzące nie tylko z pracy w gospodarstwie, ale mające swoje źródło poza gospodarstwem. Mogą to być dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej, z pracy zarobkowej poza gospodarstwem, rent, emerytur, zasiłków dla bezrobotnych, zasiłków socjalnych i inne. Stanowią one sumę dochodów, jakimi dysponuje ludność użytkująca gospodarstwa rolne, czyli dochód osobisty rodziny rolniczej.

Dochód osobisty w rolnictwie jest częścią dochodu wytworzonego przez gospodarującą rodzinę w gospodarstwie rolnym i poza gospodarstwem

⁴⁷A. Woś, *Agrobiznes. Mikroekonomia*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1996.

przeznaczoną na zaspokojenie wyłącznie potrzeb osobistych⁴⁸. Na wielkość tego dochodu mają wpływ dochody spoza gospodarstwa oraz część dochodu rolniczego powstała po zaspokojeniu potrzeb akumulacji w gospodarstwie.

Wielu ekonomistów uważa, że stosowana nazwa „dochód osobisty” jest fałszywa i myląca i proponują nazwać tak pojmowany dochód „dochodem dyspozycyjnym brutto”⁴⁹. Argumentują, że zarówno dochód z gospodarstwa i spoza niego jest często traktowany łącznie i w całości dzielony na akumulację i spożycie, co fałszuje pojęcie dochodu osobistego. Stąd dochodem dyspozycyjnym określają sumę dochodów ludności rolniczej pochodzących z różnych źródeł. Do źródeł tego dochodu zaliczają między innymi dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej, z pracy poza gospodarstwem, renty i emerytury, zasiłki dla bezrobotnych, zasiłki socjalne i inne. Tak zdefiniowany dochód ludności użytkującej gospodarstwa rolne podlega podziałowi na cele związane z konsumpcją i oszczędnościami, z których mogą być finansowane inwestycje⁵⁰. Tak zdefiniowany można utożsamiać ze znanym w ekonomice rolnictwa dochodem osobistym. Dochody osobiste rodziny rolniczej stanowią dla większości rodzin pozycję większą niż dochód rolniczy, co wynika z faktu, że prawie każde gospodarstwo ma dochody uboczne.

Dochód osobisty określa standard ekonomiczny rodziny rolniczej. Nadwyżka określana tym pojęciem determinuje poziom konsumpcji rodziny, a także wielkość akumulacji kapitałowej. W zależności od indywidualnych preferencji rodziny kapitał ten może być lokowany w gospodarstwie rolniczym lub przeznaczany na inwestycje poza gospodarstwem. Według M. Urbana dochód osobisty jest kategorią właściwą raczej ekonomice gospodarstw indywidualnych. Pod pojęciem dochodu osobistego rozumie on „sumę dochodu rolniczego wytworzonego przez gospodarującego w gospodarstwie i dochodu spoza gospodarstwa przeznaczoną wyłącznie do zaspokajania potrzeb osobistych”. Uważa on, że w praktyce może zdarzyć się tak, że cały dochód osobisty nie wystarcza do zaspokojenia wszystkich potrzeb rodziny i wówczas występuje dekapitalizacja, czyli „przejadanie majątku” gospodarstwa. Nie wyklucza sytuacji odwrotnej, występującej w praktyce rzadko, kiedy cały dochód rolniczy i nawet część dochodu spoza gospodarstwa zostaje

⁴⁸ T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Wydanie III PWRiL, Warszawa 1981.

⁴⁹ M. Rojewski, St. Stańko, T. Rychlik, *Czynniki kształtujące poziom produkcji i dochodów w rolnictwie*. PWRiL, Warszawa 1987.

⁵⁰ St. Stańko. *Poziom i zróżnicowanie dochodów w rolnictwie w 1987 i 1992 r. gospodarstw ze względu na dochód z działalności rolniczej* [w:] *Procesy dostosowawcze w rolnictwie chłopskim dla gospodarki rynkowej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1994.

zakumulowany w gospodarstwie, a na zaspokojenie potrzeb osobistych rodziny przeznacza się inne dochody gospodarstwa. Dochód osobisty według J. St. Zegara „kształtowany był głównie przez dochód z gospodarstwa rolnego, czyli dochód z działalności rolniczej”⁵¹. St. Mańko dodaje, że „podstawowym źródłem dochodu rodziny rolniczej jest dochód (...) określany pojęciem dochodu rolniczego netto”. Innym źródłem dochodów rolniczych są dochody uzyskiwane z innych, niemających związku z pracą w gospodarstwie tytułów. Często są to dochody z pracy poza gospodarstwem. R. Manteuffel uważa, że „dochody te występują z reguły w gospodarstwach rolnych użytkowanych przez ludność dwuzawodową tzw. chłopo-robotników”⁵². J. St. Zegar rozwija myśl R. Manteuffla i dodaje, że decydujące znaczenie w strukturze dochodów osobistych mają „praca zarobkowa oraz świadczenia socjalne (społeczne)”⁵³. Ważne znaczenie dla dochodów ludności związanej z rolnictwem mają świadczenia emerytalne i rentowe, zasiłki dla bezrobotnych oraz zasiłki socjalne.

Powyższe kategorie dochodowe służyły różnorodnym potrzebom, nigdy natomiast nie były wykorzystywane do obliczania dochodów na potrzeby wymierzania podatku dochodowego w rolnictwie. Wynikało to z uwarunkowań prawno-podatkowych, które wykluczały gospodarstwa rolne z powszechnego podatku dochodowego i wprowadzały podatek rolny, który w pełni miał (i nadal ma) odzwierciedlać możliwości dochodowe gospodarstw. Stąd przydatność powstałych w różnych okresach systemów rachunkowych do obliczania dochodów w gospodarstwach rolnych wydaje się być nadal znikoma. Służą one przede wszystkim potrzebom polityki rolnej oraz badań naukowych, dostarczając unikatowych danych. Co prawda eksponuje się zastosowanie danych FADN do identyfikacji grup gospodarstw wymagających wsparcia w zakresie dochodów, kalkulacji nadwyżki bezpośredniej na potrzeby określania płatności i wydatków budżetowych WPR oraz mierzenia dochodów gospodarstw rolniczych. Należy jednak zauważyć, że dane FADN są reprezentatywne dla około 750 tys. gospodarstw, wytwarzających ponad 90% wielkości standardowej nadwyżki bezpośredniej, czyli silnych ekonomicznie. Dane te, jak również sposób ich gromadzenia nie jest przydatny do analiz

⁵¹ J. St. Zegar. *Dochody gospodarstw chłopskich w okresie transformacji, na przykładzie gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną*” IERiGŻ nr 101, Warszawa 2000 r.

⁵² R. Manteuffel. *Ekonomia i organizacja gospodarstwa rolniczego*. PWRiL Warszawa 1979.

⁵³ J. St. Zegar. *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, Wyd. IERiGŻ PIB, Warszawa 2008.

pozostałych gospodarstw, o mniejszej sile ekonomicznej i na ogół mniejszym potencjale produkcyjnym⁵⁴.

4. Wybrane metody liczenia dochodów ludności rolniczej

W celu wyliczenia dochodów powstałych w rolnictwie należy przede wszystkim rozpoznać czynniki bezpośrednio je kształtujące. Mają one charakter przychodowy (rodzaj i wydajność produkcji, ceny wytwarzanych produktów), jakościowy (rodzaj i poziom nakładów) oraz kosztowy (ceny nakładów, amortyzacja, wszelkiego rodzaju obciążenia finansowe np. przymusowe płatności, czynsze, koszty kredytów bankowych itp.). Niezwykle istotna jest również znajomość źródeł dochodów ludności rolniczej, które wyraźnie wskazują na potencjał produkcyjny i możliwości rozwojowe gospodarstw.

Dochody ludności rolniczej można obliczyć dwiema metodami: od strony tworzenia i od strony podziału. Indywidualne gospodarstwa rolne, prowadzące rachunkowość rolniczą mogą używać metody od strony tworzenia. Tę metodę przyjmuje Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PIB. Dla całej gospodarki wygodniejsze jest stosowanie metody od strony podziału. Tą metodą posługują się instytucje centralne.

⁵⁴ J. St. Zegar, *Rachunkowość w rolnictwie postindustrialnym*, Materiały pokonferencyjne, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 08.09.2006, s. 7.

Metoda stosowana w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowym Instytucie Badawczym

Punktem wyjścia do obliczania dochodów pojedynczego gospodarstwa jest produkcja globalna⁵⁵. Jeżeli produkcja globalna zostanie pomniejszona o wszystkie poniesione nakłady materiałowe, wówczas powstanie nowa wartość tzw. produkcja czysta.

Dochody ludności rolniczej (oprócz dochodów płynących spoza rolnictwa) są ściśle związane z produkcją czystą rolnictwa⁵⁶ i stanowią tę jej część, która pozostaje w dyspozycji gospodarstwa po przekazaniu świadczeń do budżetu państwa w postaci podatków, opłat itp. Ta część produkcji czystej nazywana jest dochodem rolniczym.

W IERiGŻ wyodrębnia się dochód ogólny gospodarstwa, który stanowi sumę wartości produkcji czystej i innych dochodów gospodarstwa, w skład których wchodzi: dochody związane z pozarolniczą działalnością gospodarstwa (odnajem maszyn i innych środków produkcji, oddzierżawa ziemi), odszkodowania, subwencje oraz dochody spoza gospodarstwa (z pracy zarobkowej, renty, emerytury, nagrody itp.).

Według IERiGŻ dochód z gospodarstwa rolniczego (dochód rolniczy) stanowi część produkcji czystej, pozostającą w dyspozycji gospodarstw rolnych po realizacji wszelkich świadczeń finansowych na rzecz państwa i osób trzecich, do których należy zaliczyć: podatki, ubezpieczenia, składki emerytalne, opłatę siły najemnej oraz czynsze dzierżawne i odsetki.

Dochód rolniczy wraz z innymi dochodami gospodarstwa stanowi dochód osobisty rodziny rolniczej, który jest źródłem finansowania spożycia oraz akumulacji. Podstawową wyjściową dla obliczania dochodu rolniczego jest globalna produkcja rolnicza lub końcowa produkcja rolnicza, pomniejszona o wszystkie koszty poniesione na jej wytworzenie, tj.:

- wartość produktów rolniczych wytworzonych w gospodarstwie i zużytych na cele produkcyjne,
- wartość nakładów materialnych oraz usług pochodzących spoza gospodarstwa,
- świadczenia finansowe wynikające z bieżącego funkcjonowania

⁵⁵ Produkcja globalna – suma produktów roślinnych i zwierzęcych wytworzonych w danej jednostce czasu (najczęściej jednego roku).

⁵⁶ Produkcja czysta – nowo wytworzona wartość w procesie produkcji rolniczej.

gospodarstwa,

- koszty użycia obcych czynników produkcji (praca najemna, czynsze i odsetki).

Otrzymana nadwyżka w wyniku tak przeprowadzonego rachunku określana jest pojęciem dochodu rolniczego brutto (dochód rolniczy podobnie jak produkcja czysta, ze względu na sposób obliczania może występować jako brutto i netto).

Dochód rolniczy brutto jest to kategoria służąca do oceny wyników działalności gospodarstwa rolniczego w krótkim horyzoncie czasu. Jej zaletą jest to, że pozwala ustalić ekonomiczny wynik działalności gospodarstwa rolnego w sytuacji, gdy nie jest możliwe ustalenie wartości amortyzacji środka trwałego.

Po odjęciu od wartości dochodu rolniczego brutto kosztu amortyzacji otrzymuje się nadwyżkę określaną pojęciem dochodu rolniczego netto. Kategoria ta odzwierciedla zrealizowany przez rolnika dochód, stanowiący opłatę za nakłady pracy i zarządzanie, ziemię i kapitał własny rodziny rolnika. Kategoria ta służy do oceny wyników działalności gospodarstwa w dłuższej perspektywie tzn. z założeniem utrzymania zdolności wytwórczych gospodarstwa na stałym poziomie.

Sposób obliczania dochodu rolniczego⁵⁷:

I. Wytwarzanie dochodu ogólnego gospodarstwa

Produkcja globalna gospodarstwa

- Nakłady materialne

= Produkcja czysta

+ Inne dochody

= Dochód ogólny

II. Podział produkcji czystej

Produkcja czysta

- Podatki

- Ubezpieczenia

- Składki emerytalne

- Czynsze dzierżawne

- Odsetki

- Opłata pracowników najemnych

= Dochód rolniczy

⁵⁷ *Wyniki Rachunkowości Rolnej Gospodarstw Indywidualnych 1998*. IERiGŻ, Warszawa 1999 r.

III. Tworzenie dochodu osobistego

Dochód rolniczy

+ Inne dochody

= Dochód osobisty

IV. Podział dochodu osobistego

Spożycie

Akumulacja.

Obliczając dochody gospodarstwa rolniczego przy zastosowaniu metody IERiGŻ PIB, można niewątpliwie uznać, że dochód rolniczy stanowi tę część produkcji czystej (wytworzonej własną pracą, we własnym gospodarstwie i przy użyciu własnych środków produkcji), jaka pozostaje po przekazaniu państwu odpowiednich należności. Zgodnie z regułą dochodu rolniczego powinien stanowić on źródło utrzymania rodziny rolniczej oraz źródło akumulacji. W schemacie proponowanym przez IERiGŻ nie znajduje to bezpośredniego odzwierciedlenia. W większości małych gospodarstw pojawia się problem podziału dochodów. Na akumulację i spożycie w tych gospodarstwach przeznaczany jest nie dochód rolniczy, lecz dochód osobisty, stanowiący duży udział w strukturze dochodów gospodarstw rolniczych. Dochody spoza gospodarstwa nie powinny uczestniczyć w nakładach inwestycyjnych niezbędnych z punktu widzenia potrzeb gospodarstwa rolnego. Przyrost majątku, czyli akumulację powinien zabezpieczyć dochód rolniczy. Problem ten nie dotyczy gospodarstw większych, które nie mają znacznie większych dochodów spoza gospodarstwa, a wypracowany przez nie dochód rolniczy zabezpiecza zarówno wymaganą dla gospodarstw akumulację, jak i spożycie rodziny gospodarującej.

Metoda stosowana przez instytucje centralne⁵⁸

Metoda ta jest zbliżona do metody IERiGŻ. Główna różnica polega na sposobie pozyskiwania danych do obliczania dochodów ludności rolniczej. Obliczenia Głównego Urzędu Statystycznego opierają się na danych statystyki masowej. Dochody ludności rolniczej liczone są globalnie w skali całego kraju (województwa czy też makroregionu, raz na kilka lat), a nie w skali pojedynczego gospodarstwa prowadzącego rachunkowość rolniczą.

⁵⁸ E. Gorzelak. *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1990, s. 77-79.

Schemat obliczania dochodów ludności rolniczej stosowany przez instytucje centralne można przedstawić następująco:

- I. Podział produkcji globalnej gospodarstwa
Produkcja globalna
 - zużycie produktów rolniczych na cele produkcyjne
 - = Produkcja końcowa
- II. Podział produkcji końcowej
Produkcja końcowa
 - + produkcja towarowa⁵⁹
 - + spożycie naturalne (samozaopatrzenie)
 - + przyrost wartości zapasów produkcji roślinnej i przyrost inwentarza
 - zakup towarów i usług na cele bieżącej produkcji rolniczej
 - = produkcja czysta brutto
- III. Podział produkcji czystej brutto
Produkcja czysta brutto
 - + inne przychody związane z produkcją rolną
 - obciążenia finansowe (podatki, wydatki z tytułu nabycia praw majątkowych, ubezpieczenia)
 - = Dochód rolniczy
 - + saldo kredytów (nadwyżka otrzymanych nad spłaconymi)
 - = Dochody nominalne z produkcji rolniczej ogółem.

Metoda stosowana przez instytucje centralne sprowadza się do liczenia przychodów i rozchodów rolnictwa. Różnica pomiędzy przychodami a kosztami stanowi dochód nominalny z produkcji rolniczej. Dochód ten składa się z części przeznaczonej na inwestycje produkcyjne oraz różnicę zapasów produktów rolniczych. Ta część dochodu nazywana jest dochodem jednostek ekonomicznych. Pozostała część dochodu nominalnego stanowi tzw. dochód gospodarstw domowych. Dochód ten przeznaczony jest na inwestycje nieprodukcyjne oraz konsumpcję i przyrost oszczędności.

Metoda stosowana przez instytucje centralne, mimo swej prostoty obliczeń, nie jest pozbawiona wad. W metodzie tej nie szacuje się amortyzacji, w związku z czym produkcja czysta powiększona jest o wartość zużycia środków trwałych. Dochód z produkcji rolniczej stanowiący odpowiednik dochodu rolniczego powiększony jest dodatkowo o saldo kredytów. Dochody obliczone tą metodą nie odzwierciedlają dochodów pochodzących ze źródeł

⁵⁹ Produkcja towarowa – wartość produkcji, która zostanie sprzedana na wolnym rynku.

pozarolniczych, co ma istotne znaczenie przy porównywaniu dochodów rolniczych z innymi sektorami gospodarki narodowej.

KATEGORIE DOCHODOWE GOSPODARSTW ROLNYCH

Kategorie: produkcji globalnej, produkcji czystej, dochodu rolniczego i dochodu osobistego ludności rolniczej według Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PIB:

PRODUKCJA GLOBALNA

- *minus* Nakłady materiałowo-pieniężne
- + *plus* Dochód spoza gospodarstwa.

DOCHÓD OSOBISTY RODZINY ROLNIKA

Dochód osobisty rozdziela się na **spożycie i akumulację**. Ponadto wprowadzono kategorię **DOCHODU OGÓLNEGO**, która odpowiadała sumie wartości dodanej (produkcji czystej) oraz dochodu spoza gospodarstwa.

PRODUKCJA CZYSTA (WARTOŚĆ DODANA) wyraża wartość społecznie niezbędnych nakładów pracy poniesionych na wytworzenie produktu; służy do określenia wartości nowo wytworzonego produktu w gospodarstwie rolnym w danym czasie. Jest ona nadwyżką ekonomiczną z działalności produkcyjnej gospodarstwa i służy do opłaty wszelkich zobowiązań finansowych wobec osób trzecich (podatki, składki ubezpieczeniowe, odsetki od kredytów, czynsze) oraz do opłaty pracy rolnika, ziemi i kapitału własnego.

PRODUKCJĘ CZYSTĄ (WARTOŚĆ DODANĄ) można wyrażać wyłącznie w jednostkach pieniężnych.

Terminem produkcja czysta (WARTOŚĆ DODANA) obejmujemy **CAŁĄ NOWO WYTWORZONĄ WARTOŚĆ PRODUKCJI (V + M) TWORZĄCĄ DOCHÓD NARODOWY** w okresie sprawozdawczym. **Reprezentuje ona zatem WYNIK EKONOMICZNY GOSPODAROWANIA Z OGÓLNOŚPOŁECZNEGO PUNKTU WIDZENIA.**

5. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego

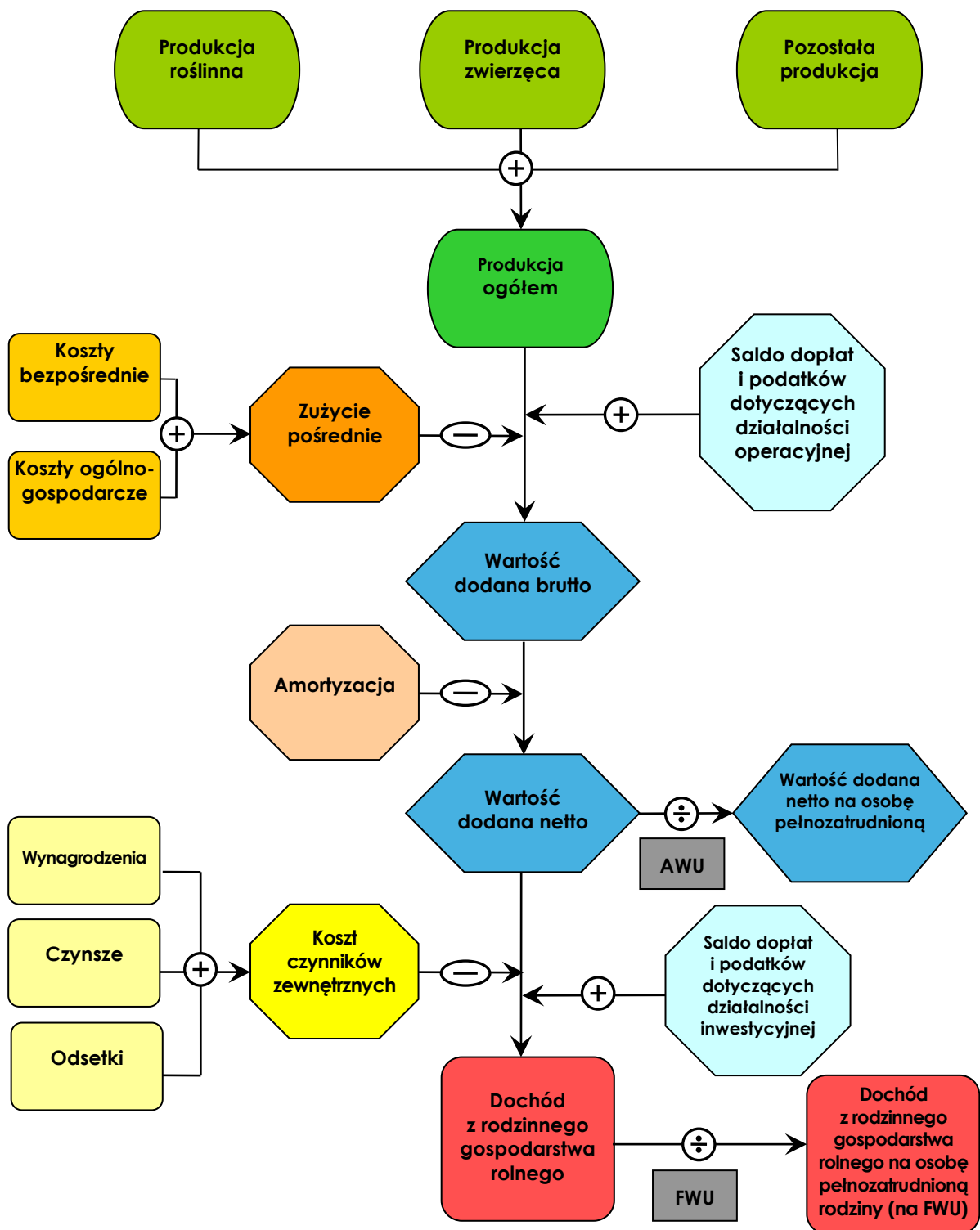
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, osiągnięty w ramach rolniczej działalności gospodarstwa⁶⁰, jest wynagrodzeniem za pracę rolnika i członków jego rodziny a także za użycie w procesie produkcji własnego kapitału oraz ziemi (Berkhout i van Bruchem, 2008).

„Obliczany w ramach systemu FADN dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (DzRGR) obejmuje wypracowaną wartość dodaną netto pomniejszoną o koszt zewnętrznych czynników wytwórczych (tj. wynagrodzeń pracowników najemnych, odsetek od kredytów i czynszów dzierżawnych) i powiększoną o granty oraz subsydia do inwestycji (Goraj, 2008).

W rachunku dochodu, według metodyki FADN-u, opłata pracy rolnika i jego rodziny, jak też koszt kapitału własnego gospodarstwa nie są włączane do kosztów (ogółem). Wiadomo jednak, że członkowie rodzin użytkujących gospodarstwa rolne, pracując wyłącznie zarobkowo na zewnątrz, mogliby uzyskiwać wynagrodzenie, a pieniądze wydane na zakup składników majątku gospodarstwa i na jego bieżącą działalność mogłyby przynosić wymierny dochód, na przykład w postaci odsetek od lokat bankowych lub obligacji. W związku z tym, według definicji podawanej przez Goraję (2008), dochód z gospodarstwa rolnego jest nadwyżką ekonomiczną pozostałą na opłacenie nakładów pracy rolnika oraz zaangażowanego własnego kapitału w działalności operacyjnej gospodarstwa” (Augustyńska, 2024).

⁶⁰ Według GUS-u (2008, s. 185–186) „za działalność rolniczą uważa się pracę na rachunek własny, bezpośrednio związaną z prowadzeniem produkcji rolniczej (roślinnej i zwierzęcej) i prowadzeniem gospodarstwa rolnego; do działalności rolniczej zaliczono działalność związaną z uprawą roślin, (...) działalność związaną z chowem i hodowlą zwierząt ... [oraz] działalność polegającą na utrzymaniu gruntów już niewykorzystywanych do celów produkcyjnych według zasad dobrej kultury rolnej przy zachowaniu wymogów ochrony środowiska (zgodnie z normami)”. Natomiast zgodnie z definicją Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (b.d.) „Działalnością rolniczą w rozumieniu ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników jest działalność w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej, w tym produkcji ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej i rybnej, natomiast gospodarstwem rolnym – każde gospodarstwo służące prowadzeniu działalności rolniczej, podlegające z tego tytułu opodatkowaniu na podstawie ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym”.

Rysunek 1. Sposób obliczania dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego według metodyki systemu FADN

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Goraj i in. (2012).

6. Dochód z rolniczej działalności produkcyjnej (np. z pszenicy ozimej, żywca wieprzowego)

Dane liczbowe zgromadzone w ramach systemu AGROKOSZTY umożliwiają przeprowadzenie rachunku kosztów i dochodów tylko do poziomu nadwyżki bezpośredniej, która jest pierwszą kategorią dochodową. Jednakże prezentowane w tym opracowaniu rachunki poprowadzono aż do poziomu dochodu z działalności – wzór takich rachunków uwidocznił na schemacie 1. Ich przeprowadzenie było możliwe – jak już nadmieniono – dzięki zaczerpnięciu z bazy systemu Polski FADN danych o kosztach pośrednich dotyczących analizowanych produktów.

Schemat 1

Wzór rachunku kosztów i dochodów dla rolniczych działalności produkcyjnych

I		Wartość produkcji ogółem
II	–	<i>Koszty bezpośrednie ogółem</i>
III	=	Nadwyżka bezpośrednia bez dopłat
IV	–	<i>Koszty pośrednie rzeczywiste</i>
V	=	Wartość dodana brutto z działalności
VI	–	<i>Amortyzacja</i>
VII	=	Wartość dodana netto z działalności
VIII	–	Koszt czynników zewnętrznych
IX	=	Dochód z działalności bez dopłat
X	+	Dopłaty (np. jednolita płatność obszarowa, płatność do krów)
XI	=	Dochód z działalności

Zgodnie z metodyką przyjętą w systemie AGROKOSZTY, w skład kosztów pośrednich wchodziły koszty pośrednie rzeczywiste, ale bez uwzględniania kosztu czynników zewnętrznych (tj. koszty ogólnogospodarcze i podatki), amortyzacja oraz jako ostatni – koszt czynników zewnętrznych (dokładną strukturę kosztów pośrednich przedstawiono w dalszej części tego rozdziału). Należy przy tym wyjaśnić, że chociaż koszt czynników zewnętrznych należy *de facto* do kosztów pośrednich rzeczywistych, to w prezentowanym schemacie rachunku został z nich wydzielony i przedstawiony jako kolejny po amortyzacji. Ten sposób prowadzenia rachunku umożliwił bowiem zachowanie podobnej kolejności poszczególnych kategorii ekonomicznych w rachunkach kosztów i dochodów dla działalności produkcyjnych, jak w przygotowywanych

zgodnie z metodyką systemu FADN rachunkach kosztów i dochodów z rodzinnych gospodarstw rolnych.

Pierwszą kategorią ekonomiczną prezentowanego powyżej rachunku kosztów i dochodów jest **wartość produkcji ogółem**. Obliczana jest ona jako suma wartości produktów głównych (np. ziarna jęczmienia, nasion rzepaku, korzeni buraków cukrowych czy mleka krowiego) oraz wartości tych z produktów ubocznych (np. słomy zbóż), które stanowiły przedmiot obrotu rynkowego. Wartość produkcji ogółem określana jest według rynkowych cen sprzedaży lub według cen sprzedaży *loco* gospodarstwo (tzn. na terenie gospodarstwa rolnego). W przypadku działalności produkcji roślinnej rozpatrywanych w tym opracowaniu wartość produkcji podawana jest w przeliczeniu na 1 hektar uprawy, zaś w przypadku działalności produkcji zwierzęcej – na 1 krowę lub na 100 kg żywca brutto (wołowego lub wieprzowego).

Drugim składnikiem ww. rachunku są **koszty bezpośrednie**. Dotyczą one całego cyklu produkcyjnego analizowanych produktów. Na okres obrachunkowy składa się zazwyczaj 12 następujących po sobie miesięcy roku kalendarzowego. Jedynie w przypadku roślin ozimych – ze względu na ponoszenie kosztów na ich uprawę również w roku poprzedzającym zbiór – dane źródłowe gromadzone są w obu latach wegetacji tych roślin.

Do kosztów bezpośrednich produkcji roślinnej zaliczane są przede wszystkim:

- materiał siewny i nasadzeniowy (*zakupiony lub wytworzony w gospodarstwie*),
- nawozy z zakupu (*bez wapna nawozowego*),
- środki do ochrony roślin,
- regulatory wzrostu (*ukorzeniacle, substancje wzrostowe, defolianty*),
- ubezpieczenie dotyczące bezpośrednio danej działalności,
- koszty specjalistyczne obejmujące:
 - specjalistyczne wydatki na produkcję roślinną (*np. na promocję i reklamę*),
 - usługi specjalistyczne (*np. analizy gleby dla ustalenia potrzeb nawozowych roślin*),
 - najem dorywczy do prac specjalistycznych (*np. do przygotowania produktów do sprzedaży*).

Do kosztów bezpośrednich produkcji zwierzęcej zaliczane są w głównej mierze:

- zwierzęta wchodzące do poszczególnych działalności w celu wymiany stada,
- pasze, które dzielą się na:
 - pasze z zewnątrz gospodarstwa (*głównie z zakupu*),
 - pasze z własnego gospodarstwa, które dzielą się na:
 - pasze własne z produktów potencjalnie towarowych,
 - pasze własne z produktów nietowarowych,
- czynsze dzierżawne za użytkowanie powierzchni paszowej wydzierżawionej na okres krótszy od 1 roku (*na UR i na powierzchni niezaliczanej do UR, np. halach górskich*),
- ubezpieczenie zwierząt dotyczące bezpośrednio danej działalności (*np. krów, jałówek*),
- lekarstwa i środki weterynaryjne (*w tym nasienie do inseminacji*),
- usługi weterynaryjne (*inseminacja, kastracja, szczepienia ochronne*),
- koszty specjalistyczne obejmujące:
 - specjalistyczne wydatki na produkcję zwierzęcą (*np. na kółka nosowe dla buhajów*),
 - usługi specjalistyczne (*np. podkucie koni*),
 - najem dorywczy do prac specjalistycznych.

Należy nadmienić, że koszty bezpośrednie muszą bezwzględnie spełniać trzy warunki: po pierwsze muszą bez żadnej wątpliwości dotyczyć konkretnej rolniczej działalności produkcyjnej, po drugie ich wielkość musi mieć proporcjonalny związek ze skalą produkcji tych działalności, a po trzecie muszą mieć bezpośredni wpływ na wielkość i wartość uzyskanej produkcji.

Następnym składnikiem rachunku kosztów i dochodów dla rolniczej działalności produkcyjnej jest **nadwyżka bezpośrednia**. Oblicza się ją odejmując od wartości produkcji ogółem kwotę kosztów bezpośrednich (ogółem) niezbędnych do jej wytworzenia.

Nieodłącznymi elementami omawianego rachunku są **koszty pośrednie** (ich struktura poniżej). Dotyczą one działalności całego gospodarstwa rolnego, przy czym zaliczane są do nich wszystkie koszty wynikające z funkcjonowania gospodarstwa, a nawet tylko jego istnienia.

1. Koszty pośrednie rzeczywiste to:

Koszty ogólnogospodarcze:

- energia elektryczna,
- opał,
- paliwo napędowe,
- remonty, konserwacje i przeglądy,
- usługi,
- ubezpieczenia (np. budynków, majątkowe, komunikacyjne),
- pozostałe (np. opłata za wodę, kanalizację, telefon).

Podatki:

- rolny,
- leśny,
- od działów specjalnych,
- od nieruchomości,
- inne (np. od środków transportowych).

Koszt czynników zewnętrznych:

- koszt pracy najemnej,
- czynsze dzierżawne,
- odsetki.

2. Koszty pośrednie szacunkowe – amortyzacja:

- amortyzacja budynków i budowli,
- amortyzacja maszyn i urządzeń technicznych,
- amortyzacja środków transportu,
- amortyzacja melioracji,
- amortyzacja sadów i plantacji wieloletnich,
- amortyzacja wartości niematerialnych i prawnych,
- amortyzacja zakończonych inwestycji w obcych środkach trwałych.

W rachunkach przedstawionych w tym opracowaniu koszty pośrednie rozdzielono między wszystkie działalności produkcyjne według udziału wartości produkcji każdej z tych działalności w wartości produkcji ogółem konkretnego gospodarstwa rolnego, w którym zebrano dane dla określonej działalności. Wykorzystano do tego celu dane pochodzące z bazy systemu Polski FADN, w której znajdują się dane z gospodarstw biorących udział w badaniach systemu AGROKOSZTY. Algorytm podziału kosztów pośrednich zastosowano z osobna dla poszczególnych gospodarstw i dla każdej z analizowanych działalności produkcyjnych.

Najważniejszymi kategoriami dochodowymi prezentowanymi w omawianym rachunku są: **dochód z działalności bez dopłat** i **dochód z działalności**. Pierwszy obliczany jest jako różnica między wartością produkcji ogółem a kosztami ogółem (bezpośrednimi i pośrednimi łącznie). W drugim uwzględnione są dodatkowo dopłaty bezpośrednie przysługujące do ww. działalności.

Dopłaty⁶¹ relatywnie często są znacznym wsparciem dochodów rolników. Opisując dopłaty do działalności produkcji roślinnej należy wyjaśnić, że jednolita płatność obszarowa, płatność za zazielenienie oraz płatność dodatkowa naliczone zostały do arealu uprawy omawianych roślin. Natomiast płatności do krów mlecznych i żywca wołowego prezentowane są w przeliczeniu na powierzchnię paszową zaangażowaną w prowadzoną produkcję. We wszystkich rozpatrywanych przypadkach doliczona jest maksymalna wysokość dopłat, którą rolnicy mieli szansę otrzymać po spełnieniu wszystkich wymaganych warunków. Jedynie w rachunku dotyczącym żywca wieprzowego nie uwzględniono żadnych dopłat. Wszystkie elementy przeprowadzonych rachunków, tzn. wartość produkcji, kolejne składniki kosztów, dopłaty oraz wszystkie kategorie dochodowe (zaczynając od nadwyżki bezpośredniej, a kończąc na dochodzie z działalności) przedstawiane są w wartościach nominalnych (Augustyńska, 2023).

⁶¹ Poziom dopłat ustalany jest z osobna dla każdego gospodarstwa objętego badaniami, a następnie przedstawiany jako średnia dla każdej z omawianych grup gospodarstw prowadzących określoną produkcję.

Literatura

Augustyńska, I. (2023). *Produkcja, koszty i dochody wybranych produktów rolniczych w latach 2021–2022*, 16-21. IERiGŻ-PIB.

Augustyńska, I. (2024). *Sytuacja ekonomiczna małych gospodarstw towarowych a struktura dochodów rodzin ich użytkowników*. *Studia i monografie*, 202, 34–36. IERiGŻ-PIB.

Berkhout, P. i van Bruchem, C. (2008). *Agricultural Economic Report 2008 of the Netherlands: Summary*. LEI Report, 2008-030. LEI. <https://edepot.wur.nl/11513>

Berkhout, P. i van Bruchem, C. (2008). *Agricultural Economic Report 2008 of the Netherlands: Summary*. LEI Report, 2008-030. LEI. <https://edepot.wur.nl/11513>

Chołaj, H. (1963). *Procent jako kategoria ekonomiczna w gospodarce chłopskiej*, PWE, Warszawa.

Encyklopedia Ekonomiczno-Rolnicza. (1984). Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.

Encyklopedia Powszechna Wydawnictwa Gutenberga, (1937). Warszawa.

Farkowski C. (1991). *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich*, Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa.

Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2008). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-i-obszarow-wiejskich-2008,6,2.html>

Goraj, L., Mańko, S., Osuch, D., Bocian, M. i Płonka, R. (2012). *Wyniki standardowe 2011 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki standardowe*. IERiGŻ-PIB. <http://fadn.pl/publikacje/wyniki-standardowe-2/wyniki-standardowe-srednie-wazone/?rok=2011>

Goraj, L., Osuch, D. i Płonka, R. (2008). *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 roku. Część I. Wyniki standardowe*. IERiGŻ-PIB. <http://fadn.pl/publikacje/wyniki-standardowe-2/wyniki-standardowe-srednie-wazone/?rok=2007>

Gorzelał, E. (1963). *Dochody ludności rolniczej w Polsce w okresie 1955-1960*, PWN, Warszawa.

Gorzelał, E. (1977). *Polityka kształtowania cen i opłacalności produkcji rolniczej*, *Wiś Współczesna* nr 12, Warszawa.

Gorzelał, E. (1990). *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.

Grochowski, Z. (1971). *Szacunek dochodów ludności rolniczej z produkcji rolnej pracy zarobkowej i innych źródeł*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 5, Warszawa.

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. (1999). *Wyniki Rachunkowości Rolnej Gospodarstw Indywidualnych 1998*. IERiGŻ.

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. (b.d.). *Działalność rolnicza*. <https://www.gov.pl/web/krus/dzialalnosc-rolnicza>

Manteuffel, R. (1984). *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa.

- Mańko, S. (1995). *Analiza finansowa gospodarstwa rolniczego*, Praca wykonana w Zespole Pomocy Technicznej FAPA-ARMA w ramach programu P9105/0/141E, Warszawa.
- Poszwa, M. (2010). Zarządzanie ryzykiem podatkowym [w:] Nowak E (red. nauk.), *Rachunkowość w zarządzaniu ryzykiem w przedsiębiorstwie*, PWE Warszawa.
- Rojewski, M., Stańko i St., Rychlik, T. (1987). *Czynniki kształtujące poziom produkcji i dochodów w rolnictwie*, PWRiL, Warszawa.
- Rychlik, T. (1983). *Ekonomika Rolnictwa*, PWRiL, Warszawa.
- Rychlik, T., Kosieradzki, M. (1981). *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Wyd. III PWRiL, Warszawa.
- Stańko St. (1994). *Poziom i zróżnicowanie dochodów w rolnictwie w 1987 i 1992 r. gospodarstw ze względu na dochód z działalności rolniczej* [w:] *Procesy dostosowawcze w rolnictwie chłopskim dla gospodarki rynkowej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Szymański, K. G. (2000). *Rachunkowość i podatki*, Difin, Warszawa.
- Tomczak, F. (2005). *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWIR PAN, Warszawa.
- Urban, M. (1982). *Ekonomia i organizacja gospodarstw rolnych*, PWN, Warszawa.
- Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. 1984 nr 52 poz. 268). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19840520268>
- Walińska, E. (1997). *Rachunkowość finansowa w świetle podatku dochodowego*, Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Warszawa.
- Wiatrak, A. (2002). *Sytuacja dochodowa polskiego rolnictwa w latach dziewięćdziesiątych* [w:] *Transformacja rolnictwa polskiego i ukraińskiego w latach 90.* Wyd. Wieś Jutra, Warszawa.
- Wierzba, R. (1988). *Finanse przedsiębiorstw rolnych*, PWE, Warszawa.
- Woś, A. (1996). *Agrobiznes. Mikroekonomia*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Zegar, J. St. (2000). *Dochody gospodarstw chłopskich w okresie transformacji, na przykładzie gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną* IERiGŻ nr 101, Warszawa 2000 r.
- Zegar, J. St. (2006). *Rachunkowość w rolnictwie postindustrialnym*, Materiały pokonferencyjne, 08.09.2006, IERiGŻ-PIB, s. 7.
- Zegar, J. St. (2008). *Dezagregacja wsi: istota i siły sprawcze*, Konferencja Naukowa pt. *Dezagregacja polskiej wsi – materiały pokonferencyjne*, Warszawa-Brwinów. <http://www.cbr.edu.pl/konf2008/konferencjaold2008.htm>
- Zegar, J. St. (2008). *Dochody rolników po akcesji do Unii Europejskiej*, *Realia i co dalej* nr 3(06)2008, Wyd. Fundacja Rozwoju, Warszawa.
- Zegar, J. St. (2008). *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, Wyd. IERiGŻ-PIB, Warszawa.